

Θεόδωρος Γ. Πίκουλας

ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΣΤΟ ΛΟΥΚΡΗΤΙΟ
(V 29-31)

1. Τό νοσοῦν χωρίο

“Ένα από τά χωρία τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔπους τοῦ Λουκρητίου *De rerum natura*, πού ἔχουν δημιουργήσει ἐκδοτικές δυσχέρειες ἀπό παλιά, εἶναι καί τό ἀκόλουθο τοῦ πέμπτου βιβλίου, ὅπως παραδίδεται ἀπό τά χειρόγραφα:

quidve tripectora tergeminis vis Geryonai
et Diomedis equi spirantes naribus ignem
tanto opere officerent nobis tymphala colentes 30
Thracia Bistoniasque plagas atque Ismara propter

Ἡ κύρια αἰτία τῆς δυσκολίας τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἔγκειται στίς λέξεις *tymphala colentes Thracia*, γραφή πού παραδίδεται ἀπό τό σύνολο τῶν κωδίκων τοῦ Λουκρητίου. Καί εἶναι αὐτή ἡ σπουδαιότερη αἰτία τῆς δυσκολίας, διότι ἡ λίμνη Στύμφαλος κατὰ πρῶτον δέν βρίσκεται στή Θράκη, ἀλλά στήν Ἄρκαδία, καί κατὰ δεῦτερο λόγο ἦταν ὁ τόπος, ὅπου κατοικοῦσαν ὄχι τά ἄλογα τοῦ Διομήδη, ἀλλά οἱ φοβερές Ἄρπυιες, πού καί αὐτῶν ὁ φόνος ὑπήρξε ἕνας ἀπό τούς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους.

“Ὅλοι οἱ ἐκδότες συμφωνοῦν στό ὅτι κάποια μετάθεση τῶν στίχων εἶναι ἀναγκαία γιά τήν ἀποκατάσταση τοῦ νοήματος.

2. Οἱ προταθεῖσες ἀποκαταστάσεις

Γιά πρώτη φορά¹ τό πρόβλημα θίγεται στήν *editio Juntina*² τοῦ ποιήματος, ὅπου ὁ ἐκδότης *Candidus* στηριζόμενος στίς παρατηρήσεις τοῦ *Marullus*, πού ἔκανε πολλές προπάθειες γιά ν' ἀποκαταστήσῃ τό κείμενο τοῦ Λουκρητίου, θέτει τούς στίχους στή σειρά 29, 31, 30. Ἐπί πλέον ὁ *Marullus* διορθώνει τίς γραφές *Thracia* σέ *Thracen* καί, ὅπως ὅλοι οἱ Ἱταλοὶ ἐκδότες, τό *tymphala* σέ *Stymphala*. ἐκλαμβάνοντας δέ τό στίχο 30 ὡς ἀναφορά στίς Ἄρπυιες τόν ἐπεκτείνει μέ δικές του λέξεις σέ δύο, δίνοντας τήν ἐξῆς μορφή στό χωρίο:

1. Ἔτσι λέει ὁ *Bailey* στό ὑπόμνημά του· θλ. *C. Bailey, Lucreti de rerum natura libri sex, with prolegomena, critical apparatus, translation and commentary*, τ. 3ος, Oxford 1966⁵, σ. 1326. Πθ. ὅμως ὅσα ἀναφέρει ὁ *A. Forbiger, Titi Lucreti Cari de rerum natura libri sex*, Lipsiae 1828, σ. 396: «In Ald(ina editione) 1, quam Bon(oniensis) Iunt(ina) Ald(ina) 2 et omnes seriores edit. sequutae sunt, primum transpositi apparent v. 30 et 31 et ex hoc, verbis unciusque timendae unguibus Arcadiae volucres insertis, duo versus facti».

2. *T. Lucretii Cari de rerum natura libri VI, Florentiae sumpt. Phil. Giuntae, m. Mart. MDXII.*

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 Thracen Bistoniasque plagas atque Ismara propter
 tanto opere officerent nobis uncisque timendae
 unguibus Arcadiae volucres Stymphala colentes

Ἡ μεταφορά τῶν στίχων υἰοθετήθηκε κι ἀπό τόν Lambin³ καί εἰσήχθη σέ ὅλες τίς ἐγκυρότερες ἐκδόσεις τοῦ Λουκρητίου. Μόνο οἱ λέξεις uncsisque... volucres, ἐπειδὴ φάνηκαν ὑπερβολικά νόθες, κλείστηκαν μέσα σέ ἀγκύλες ἀπό τοὺς ἐκδότες Wakefield⁴, Eichstädt⁵ καί Orelli⁶. Τό ἴδιο ἔκανε καί ὁ Forbiger, ὁ ὁποῖος προσέτι διώρθωσε τή γραφή Thracia τῶν κωδίκων σέ Thraciam⁷.

Ἡ Lachmann στή μνημειώδη ἔκδοσή του⁸ δέχεται γιὰ τήν ἀποκατάσταση τοῦ χωρίου, μέ τό ὁποῖο ἀσχολούμεθα, τή μετάθεση τῶν στίχων, ὅπως τήν εἰσηγήθηκε ὁ Marullus, ἐπί πλέον δέ ἐκλατινίζει τό Thracen σέ Thracam⁹ καί διορθώνει τό nobis σέ et aves. Ἐτσι τό χωρίο παίρνει τήν ἀκόλουθη μορφή:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 Thracam Bistoniasque plagas atque Ismara propter
 tanto opere officerent et aves Stymphala colentes

Ἡ Bernays ἐπιμελούμενος τήν πρώτη ἔκδοση τοῦ οἴκου Teubner¹⁰ ἀποκαθιστᾷ τό ἐν λόγω χωρίο κάνοντας τή μεταφορά τῶν στίχων, διορθώνοντας τό Thracen τοῦ Marullus σέ Thracam, ὅπως ὁ Lachmann, καί ὑποθέτοντας ἕνα χαμένο στίχο μετά τόν 30, πού μιλοῦσε γιὰ τίς Ἄρπυιες. Τοιοῦτοτρόπως δίνει τήν παρακάτω μορφή στό χωρίο:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 Thracam Bistoniasque plagas atque Ismara propter

* * *

tanto opere officerent nobis Stymphala colentes

3. T. Lucretii Cari de rerum natura libri VI, a Dion. Lambino ex auctoritate 5 codd. mss. emendati atque restituti et commendariis illustrati, Paris. et Lugd., ap. Ruillium 1564.

4. G.T. Wakefield, *Lucretii Cari de rerum natura libri sex*, Londini 1796/97.

5. H.C. A. Eichstädt, *Lucretii libros sex emendavit et notis instruxit*, Lipsiae 1801.

6. J.K. Orelli, *Eclogae poetarum latinorum*, Turici 1833.

7. Βλ. A. Forbiger, ὅπ. παρ., (σημ. 1), σ. 396, ὅπου αἰτιολογεῖ τή διόρθωσή του.

8. C. Lachmann, *T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex*, Berolini 1850.

9. Τοὺς λόγους, πού κατὰ τή γνώμη του ἐπιβάλλουν αὐτὴ τήν ἀλλαγὴ, βλ. στό ὑπόμνημα τοῦ C. Lachmann, *In T. Lucretii Cari de rerum natura libros commentarius*, Berolini 1850, σ. 278.

10. J. Bernays, *T. Lucretii Cari de rerum natura libri sex*, Lipsiae, Teubner, 1852.

Ὁ Munro στήν περίφημη ἔκδοσή του¹¹ τοποθετεῖ τούς στίχους τοῦ ἐξεταζομένου χωρίου στή σειρά 30, 29, 31, ὑποθέτει ἕνα χαμένο στίχο μετά τόν 28, στόν ὁποῖο γινόταν λόγος γιά τίς Ἄρπυιες, καί διορθώνει τή γραφή *Thracia* τῶν χειρογράφων σέ *Thracis*, δείχνοντας ὅτι ὁ λόγος εἶναι γιά τόν Θράκα Διομήδη καί ὄχι γιά τόν ὀμηρικό ἥρωα. Μέ τίς ἀλλαγές αὐτές τό ἐπίμαχο χωρίο διαμορφώνεται ὡς ἐξῆς:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
 <quid volucres pennis aeratis invidia stagna>
 tanto opere officerent nobis Stymphala colentes
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 Thracia Bistoniasque plagas atque Ismara propter

Ἡ λύση αὐτή θεωρεῖται ὡς ἡ πλέον ἀποδεκτὴ ἀπό τίς προταθεῖσες καί ἔχει υἱοθετηθῆ ἀπό τούς Giussani¹², Brieger¹³, Merrill¹⁴, Ernout¹⁵ καί Bailey¹⁶ στίς σπουδαῖες ἐκδόσεις τῶν.

Ὁ Bockemüller στήν ἔκδοσή του¹⁷ δέν ἀλλάζει τή σειρά τῶν στίχων τοῦ χωρίου, παρά μόνο διορθώνει τό *Stymphala* σέ *tum prata*:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 tanto opere officerent nobis tum prata colentes
 Thracia Bistoniasque plagas atque Ismara propter

Στήν ἀξιοσημεῖωτη ἔκδοση τοῦ Diels¹⁸, πού εἶδε τό φῶς μετά τό θάνατό του, τό ἐπίμαχο χωρίο ὑφίσταται τίς ἐξῆς μετατροπές: τίθενται οἱ στίχοι στή σειρά 29, 31, 30, ἐξοβελίζεται ἡ γραφή *Thracia*, διότι θεωρεῖται ἀπό τόν ἐκδότη γλῶσσημα (*glossa*), πιθανῶς στή λέξη *Ismara*, καί παρεμβάλλεται ἡ λέξη *avesne* στό τέλος τοῦ ἴδιου στίχου:

quidve tripectora ter gemini vis Geryonai
 et Diomedis equi spirantes naribus ignem
 [Thracia] Bistoniasque plagas atque Ismara propter avesne
 tanto opere officerent nobis Stymphala colentes

Ὁ Martin παρουσιάζοντας τό τέταρτο κείμενο τοῦ οἴκου Teubner¹⁹ κάνει στό ἐν λόγω χωρίο τή μεταφορά τῶν στίχων, ἀλλά διατηρεῖ τή

11. H.A. J. Munro, *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*, Cantabrigiis 1860.

12. C. Giussani, *Lucreti Cari de rerum natura libri sex*, Torino 1897/98.

13. A.T. Brieger, *Lucreti Cari de rerum natura libri sex*, Lipsiae, Teubner, 1899.

14. W.A. Merrill, *T. Lucreti Cari de rerum natura*, New York 1957.

15. A. Ernout, *Lucrèce, de rerum natura*, Paris 1960⁹.

16. Ὅπ. παρ. (σημ. 1).

17. F. Bockemüller, *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*, Stade 1873.

18. H. Diels, *T. Lucretius Carus, De rerum natura*, Lateinisch und Deutsch, τ. I-II, Berlin 1923/24.

19. *T. Lucretii Cari de rerum natura*, edidit J. Martin, Lipsiae, Teubner, 1934.

γραφή Thracia συνάπτοντάς την μέ τό Ismara, δημιουργώντας έτσι ένα άτεχνο ύπερβατό καί μία πολύ σκοτεινή έκφραση:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
tanto opere officerent nobis Stymphala colentes
et Diomedis equi spirantes naribus ignem
Thracia Bistoniasque plagas atque Ismara propter

Τέλος ό Büchner²⁰ πρós λύσιν του άδιεξόδου προτείνει τή μεταφορά του στίχου 30 μετά τόν στίχο 25, τήν όποία καί εισάγει ό Martin στήν έκδόσή του του 1963²¹.

Άπό τίς προταθεισές άποκαταστάσεις μπορούμε νά πούμε ότι ή πλησιέστερη μορφολογικά πρós τή χειρόγραφη παράδοση του κειμένου είναι εκείνη του Bockemüller. Έχει όμως τό μειονέκτημα ότι νοηματικά κολοβώνει τό χωρίο, διότι άπαλείφει τίς όρνιθες τής Στυμφαλίας από τόν κατάλογο των άθλων του Έρακλέους, πού κατά κοινή όμολογία πρέπει νά παραμείνουν.

3. ΈΗ προτεινόμενη άποκατάσταση

ΈΗ πρότασή μας στηρίζεται στον μεγαλύτερο δυνατό σεβασμό τής χειρογράφου παραδόσεως τόσο ως πρós τή μορφή, όσο καί ως πρós τό περιεχόμενο του χωρίου.

Βάσει τής άνωτέρω άρχής κάναμε τίς ακόλουθες επεμβάσεις: Κατά πρώτον άντιστρέψαμε τή σειρά των στίχων 29, 30 σε 30, 29. Έν συνεχεία διωρθώσαμε τή λέξη nobis σε volucres^{21α}. Είναι πολύ πιθανό κάποια έπιτετημημένη γραφή τής λέξεως volucris νά έξελήφθη ως nobis από κάποιο αντιγραφέα λόγω μεγάλης όμοιότητος. Σημειωτέον δέ ότι πολύ συχνά τά χειρόγραφα του Λουκρητίου παραδίδουν τύπους τής όνομαστικής πληθυντικού σε -is αντί -es²². Τέλος τή λέξη Thracia των χειρογράφων του στίχου 31 διωρθώσαμε σε Thracia', δηλαδή Thracias.

Σύμφωνα με τά παραπάνω τό χωρίο διαμορφώνεται ως έξης:

quidve tripectora tergemini vis Geryonai
tanto opere officerent, volucres Stymphala colentes
et Diomedis equi spirantes naribus ignem
Thracia' Bistoniasque plagas atque Ismara propter

Στό έτσι διαμορφωθέν χωρίο πρέπει νά κάνουμε τίς παρακάτω διευκρινήσεις: ΈΗ σύνταξη vis... officerent δέν δημιουργεί κανένα

20. K. Büchner, 'Präludien zu einer Lukrezsausgabe', *Hermes* 84 (1956), σ. 213.

21. T. Lucretius Carus, *De rerum natura*, edidit J. Martin, Lipsiae, Teubner, 1963.

21α. Πθ. τούς στίχους I, 12 και II 145, 344.

22. Βλ. C. Bailey, όπ. παρ. (σημ. 1), τ. I, σ. 73.

πρόβλημα, γιατί είναι σχήμα κατά τό νοούμενο (*constructio ad sensum*), πού ανευρίσκεται και σέ άλλα χωρία συγγραφέων μέ τήν ίδια λέξη²³. Όμοίως ή λέξη *nōbis* μπορεί νά άπαλειφθῆ χωρίς καμμιά επίπτωση στό κείμενο²⁴, ὅπως ἔκανε ὁ διορθωτής πιό κάτω στό στίχο 560²⁵. Ἀκόμη ή εισαγόμενη λέξη *nōlūcres* δέν καταστρέφει τό μέτρο τοῦ στίχου. Τέλος ή γραφή *Thracia* ἀντί *Thracia* ἐξομαλύνει τήν ἀρχιτεκτονική τοῦ στίχου 31, διότι ή συμπλοκή *-que ~ atque*, πού ἔχει θεωρηθῆ ἀμφίβολη²⁶, δέν ἐπιδέχεται πλέον καμμιά ἀμφισβήτηση, γιατί συνδέει τόν ἐπιθετικό προσδιορισμό *Bistonias* τῆς λέξεως *plagas* μέ τόν ἰσοδύναμο πρὸς ἐπιθετικό προσδιορισμό²⁷ τῆς ἴδιας λέξεως ἐμπρόθετο *propter Ismara*, οἱ ὁποῖοι παρατάσσονται μεταξύ των, ἐνῶ παρεντάσσονται στό ἐπίθετο *Thracia*²⁸.

Πιστεύουμε ὅτι μέ τή διόρθωση πού προτείνουμε καί τό νόημα τοῦ χωρίου ἐξομαλύνεται καί ή χειρόγραφη παράδοση ὑφίσταται ἐλάχιστες ἀλλοιώσεις.

23. Βλ. *Caes. B. C. II, 6, 5· Sall. or. Lep. 12· Liv. II, 5, 3.*

24. Όπως λέει ὁ Lachmann, «*nobis satis recte abesse potest*»· ὅπ. παρ. (σημ. 9), σ. 278.

25. Βλ. H. Diels, ὅπ. παρ. (σημ. 18), σ. 270 app. crit.· C. Lachmann, ὅπ. παρ. (σημ. 9), σ. 278· A. Forbiger, ὅπ. παρ. (σημ. 1), σ. 418.

26. Βλ. J.B. Hofmann, *Lateinische Syntax und Stilistik*, neubearbeitet von A. Szantyr, München 1965, σ. 516.

27. Βλ. J.B. Hofmann, ὅπ. παρ. (σημ. 26), σ. 817.

28. Περὶ παρεντάξεως ἐπιθέτων βλ. J. Madvig, *Λατινική Γραμματική*, μεταφρασεῖν ἄ ὑπό Εὐθ. Καστόρχη, Ἀθήνησι 1849, σ. 249 καί R. Kühner, *Συντακτικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μετ. Εὐστ. Γ. Σταθάκη, Ἀθήνηαι ἄ.ἔ. (φωτοτ. ἀνατ.), σ. 279 κ.ἔ.

SUMMARY

Theodore G. Picoulas, *An emendation in Lucretius*
(V 29-31)

In this article we are trying to restore the problematic passage of Lucretius *De rerum natura* V 29-31 without straying from the manuscript tradition.

The suggested corrections are: transposition of the lines 29, 30 to 30, 29, substitution of the word *nobis* by the word *volucres* and correction of the word *Thracia* to *Thracia*'.

We think that interfering in this way, the sense is purified and the passage is restored.